

УДК 351.743(477)

О. М. МУЗИЧУК,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії з розроблення
законодавчих та інших нормативно-правових актів
навчально-наукового інституту психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

З'ясовано значення класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. Запропоновано практично значущі критерії його класифікації. Надано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з досліджуваних питань.

МУЗЫЧУК А. Н. ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В УКРАИНЕ

Определено значение классификации контроля за деятельностью правоохранительных органов в Украине. Предложена практически значимые критерии его классификации. Представлены предложения относительно усовершенствования действующего законодательства по исследуемым вопросам.

MUZYCHUK O. PROBLEMS OF CLASSIFICATION OF CONTROL AFTER UKRAINIAN LAW ENFORCEMENT AGENCIES' ACTIVITY

The meaning of classification of control after Ukrainian law enforcement agencies' activity is determined. Meaningful criteria of its classification for practice are offered. Recommendations on improving legislation in force on researched problems are made.

Не можна сказати, що проблема класифікації контролю залишалася поза увагою вчених, про що свідчать публікації О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, В. М. Гаращука, С. Ф. Денисюка, В. В. Новікова, В. В. Пахомова, В. М. Плішкіна та багатьох інших авторів, але не слід стверджувати й того, що вона знайшла своє остаточне вирішення, оскільки як у чинному законодавстві, так і в науковій літературі називаються різні види контролю у сфері державного управління у цілому та за діяльністю правоохоронних органів в Україні, зокрема. Підстави (критерії, ознаки) поділу контролю на окремі види обираються різні, інколи такі, практичне значення яких доволі сумнівне. Натомість комплексний підхід щодо визначення видів контролю в державному управлінні відсутній, наслідком чого є ототожнення окремих видів контролю, визначення їх різного суб'єктно-об'єктного складу, предмета тощо. У зв'язку з цим необхідно виробити класифікацію контролю у сфері державного управління в цілому та за діяльністю правоохоронних органів в Україні зокрема, оскільки, як слушно зазначає Ю. О. Тихомиров, «за допомогою класифікації, на підставі суттєвих ознак явищ можна визначити і встановити їх загальні та специфічні риси, зв'язки та відмінності, найбільш повно відобразити взаємо-

дію і своєрідні переходи одного виду в інший» [1, с. 42].

Метою даної статті є вдосконалення класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: схарактеризувати чинне законодавство України та наукову літературу на предмет визначення в них критеріїв класифікації контролю; визначити значення та практично значущі критерії класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні; надати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з досліджуваних питань.

Про значення класифікації контролю говорить О. Ф. Андрійко, наголошуючи на тому, що «вона є не лише теоретичним відображенням різноманітності та різноплановості контролю, а й практичним результатом виокремлення важливих сфер суспільного життя, що перебувають під контролем держави» [2, с. 351].

Класифікація (типологія) контролю в державному управлінні та контролю за діяльністю правоохоронних органів зокрема може здійснюватися за різними ознаками (підставами), тобто за так званими «критеріями класифікації», під якими варто розуміти певні риси та особливості того чи іншого об'єкта (суб'єкта, діяльності), на підставі яких можна

об'єднати їх у певні класифікаційні групи, визначити як спільні, так і відмінні ознаки кожної з них. Такі критерії дадуть змогу визначити види та підвиди контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Перш ніж запропонувати систему критеріїв класифікації контролю в державному управлінні та контролю за діяльністю правоохоронних органів зокрема, схарактеризуємо відповідні законодавчі норми та підходи науковців щодо вирішення цього питання.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що в ньому використовуються такі критерії для класифікації контролю, як: 1) об'єкт (предмет) контролю («цивільний контроль», «антимонопольний контроль», «валютний контроль», «генетичний контроль», «фінансовий контроль», «екологічний контроль», «податковий контроль», «господарський контроль», «банківський контроль», «імунологічний контроль», «лікарський контроль», «радіаційно-технологічний контроль», «операційний контроль», «економічний контроль», «санітарний контроль», «токсикологічний контроль»), який є найбільш поширеним; 2) спосіб контролю («автоматизований контроль», «статистичний контроль», «стратегічний контроль», «комплексний контроль», «дистанційний контроль», «тематичний контроль», «операційний контроль»).

Проте окремими законодавчими та підзаконними актами визначаються й інші види контролю. Наприклад, у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» такий нагляд (контроль) поділяється на: плановий, який здійснюються відповідно до річних або квартальних планів, що затверджуються органом державного нагляду (контролю) до 1 грудня року, що передує плановому, або до 25 числа останнього місяця кварталу, що передує плановому (ст. 5); позаплановий, підстави для здійснення якого визначені у п. 1 ст. 6 цього Закону, – у зв'язку з чим можна зробити висновок, що критерієм такого поділу є спосіб проведення контролю. Законодавець поділяє такий нагляд (контроль) на той, що здійснюється шляхом проведення перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та інших дій, використовуючи при цьому такий критерій, як форма зовнішнього вираження. У вказаному Законі визначаються й такі види державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, як комплексний контроль, що може здійснюватися кількома органами державного нагляду

(контролю), якщо їх повноваження на здійснення чи участь у комплексних заходах передбачені законом (п. 2 ст. 4) та звичайний, який здійснюється одним органом, підставою чого, на нашу думку, є такий критерій, як кількість суб'єктів, що його здійснюють. У п. 8 ст. 4 цього ж Закону зазначено, що органи державного нагляду (контролю) та суб'єкти господарювання мають право фіксувати процес їх здійснення засобами аудіо- та відеотехніки, у зв'язку з чим можна виокремити й такі види контролю, як автоматизований та неавтоматизований.

У Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» визначені такі види контролю, як: парламентський контроль; контроль, здійснюваний Президентом України; контроль з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; контроль з боку судових органів та нагляд з боку органів прокуратури; громадський контроль (ст. 6).

Як бачимо, основним критерієм визначення вищенаведених видів цивільного контролю законодавець обирає суб'єкт його здійснення. У цілому погоджуючись із таким розумінням видів такого контролю, зробимо декілька уточнень. По-перше, одним із дієвих суб'єктів контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні є міжнародні організації, насамперед правозахисні, що обумовлює виокремлення й такого виду контролю, як міжнародний. По-друге, зважаючи на те, що органи прокуратури України здійснюють нагляд а не контроль, віднесення їх до суб'єктів контролю є концептуально неправильним. По-третє, частина з наведених у ст. 6 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» суб'єктів контролю є державними, частина – самоврядними, а частина – громадськими, що дає змогу об'єднати їх у три самостійні групи суб'єктів, відповідно державного, самоврядного та громадського контролю. По-четверте, деякі з визначених у ч. 2 ст. 6 суб'єктів цивільного контролю доцільно об'єднати в один. Сказане стосується: Верховної Рада України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який є одним із суб'єктів парламентського контролю; Президента України та Ради національної безпеки і оборони України, рішення якої вводяться в дію указами Президента. По-п'яте, аналіз ст. 5 цього ж Закону дає змогу визначити

й такий критерій класифікації цивільного контролю, як предмет, на який спрямований контроль, у зв'язку з чим вважаємо недоцільним виокремлення в структурі цього законодавчого акта таких статей, як «Контроль за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців» (ст. 10) та «Контроль за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки і оборони та правоохоронну діяльність» (ст. 11).

Суб'єктний склад узятий за основу під час визначення й інших видів контролю. Приміром, у Законі України «Про Державний контроль за використанням та охороною земель» зазначено, що його суб'єктами є: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів; спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів; спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань аграрної політики.

У вищевказаному Законі використано й такий критерій класифікації, як спосіб та форма здійснення контролю. Зокрема, у ст. 9 цього законодавчого акта значено, що державний контроль за використанням та охороною земель здійснюються шляхом: проведення перевірок; участі у роботі комісій; розгляду документації із землеустрою, пов'язаної з використанням та охороною земель; проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення [3].

У Законі України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» використано такий критерій класифікації цього виду контролю, як метод здійснення. Відповідно виділено такі: ідентифікація товарів; надання дозволів чи висновків; здійснення митного контролю та митного оформлення товарів; застосування санкцій [4].

На нашу думку, зазначене більш характерне для розуміння не методів, а форм державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, оскільки йдеться про форми його зовнішнього вираження (реалізації). Проте питання про співвідношення форм та методів контролю є доволі дискусійним, у зв'язку з чим ми плануємо присвятити йому окрему статтю.

Форми фінансового контролю визначені в Законі України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні», якими названі

проведення державного фінансового аудита, перевірка державних закупівель та інспектування [5].

Низка підстав для класифікації контролю визначена в Законі України «Про прикордонний контроль», серед яких предмет, способи, засоби та місце його здійснення, які можна розглядати як окремі критерії класифікації прикордонного контролю [6].

Завершуючи характеристику законодавчих підходів щодо виокремлення окремих видів контролю в державному управлінні та за діяльністю правоохоронних органів зокрема, зробимо такі висновки: по-перше, у чинному законодавстві використовуються різні критерії для класифікації контролю, найбільш поширеними серед яких є суб'єкт його здійснення, об'єкт (предмет) на який він спрямований, форма, метод, спосіб (засіб) або етап його здійснення; по-друге, ототожнення законодавцем видів контролю з його формами (методами), способами (засобами), суб'єктним складом, на нашу думку, є методологічно виправданим, оскільки всі вони вказують на видову різноманітність контролю; по-третє, жоден із проаналізованих нами законодавчих чи підзаконних актів не містить окремого розділу, статті чи пункту, присвяченого комплексному регулюванню питання про види контролю, оскільки кожен із них використовує, як правило, один, у кращому випадку – три критерії його класифікації.

Щодо навчальної та наукової літератури, то найбільш досліджуваними видами контролю в них є парламентський та громадський контроль, меншою мірою – президентський та відомчий. Проте зазначеними видами класифікації контролю в державному управлінні та контролю за діяльністю правоохоронних органів зокрема не обмежується, свідченням чого є відповідні доробки окремих авторів. Як слушно вказує О. Ф. Андрійко, «в основу класифікації видів контролю можуть бути покладені різні критерії – природа суб'єктів контролю, їх завдання, зміст контрольної діяльності, характер контрольних повноважень, характер взаємовідносин суб'єкта контролю з підконтрольним об'єктом, стадії управління, на яких здійснюється контроль, юридичні наслідки контролю» [7, с. 14]. Варто також погодитись із ученим у тому, що «різні види контролю мають свою специфіку, характерні відмінності, що визначаються у завданнях, у способах, формах здійснення контролю. Усі види державного контролю тісно пов'язані

між собою, можуть накладатися, доповнювати один одного, здійснюватися у різному обсязі, з різних позицій та у різних формах» [7, с. 14]. Додамо лише те, що ефективність контролю залежить від комплексного використання його окремих видів та форм.

У переважній більшості випадків автори класифікують контроль за таким критерієм, як суб'єкт його здійснення. Приміром, І. П. Голосніченко та Я. Ю. Кондратьєв за таким критерієм виділяють три види контролю: контроль, який здійснюють органи державної влади та управління; контроль, який здійснюють судові органи; та контроль, який здійснює громадськість [8, с. 166–174]; В. М. Гарашук – п'ять: контроль з боку органів законодавчої влади; громадський контроль; контроль з боку представницьких органів місцевого самоврядування; судовий контроль; контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів [9, с. 247–268]; С. Г. Стеценко – два: державний контроль та громадський контроль [10, с. 198, 209]; О. П. Рябченко – шість: контрольна діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України; громадський контроль; судовий контроль; нагляд прокуратури; контроль органів місцевого самоврядування; внутрішньовідомчий контроль [11, с. 230–250].

Науковці пропонують й інші критерії класифікації контролю [7, с. 14–18; 12, с. 199–200; 13, с. 211; 14, с. 138; 15, с. 519–520; 16, с. 195–196].

Аналіз підходів науковців щодо виокремлення окремих видів контролю за тими чи іншими ознаками (критеріями) дає змогу зробити такі висновки:

1. Абсолютно вичерпний перелік видів контролю дати надзвичайно складно, але, як правильно наголошує О. Ф. Андрійко, «в такій вичерпності немає потреби» [2, с. 351], оскільки їх перелік залежить від багатьох обставин: завдання та мети дослідження, предмет дослідження тощо.

2. Аналіз існуючої практики поділу державного контролю на певні види показав, що єдиного правила (загальноприйнятих критеріїв) класифікації контролю не існує, оскільки класифікуючи контроль на певні види, науковці обирають різні критерії класифікації (від двох до десяти). Найбільш поширеними є такі критерії класифікації контролю, як суб'єкт його здійснення, зв'язок із підконтрольним суб'єктом, предмет контролю та етап контролю.

3. Кожен із визначених авторами критеріїв класифікації має право на існування,

оскільки дозволяє більш широко проаналізувати його сутність, призначення та особливості, натомість щодо практичної користі деяких критеріїв існують певні застереження.

4. Пропоновані авторами критерії класифікації контролю мають низку недоліків, серед яких: ототожнення видів та форм контролю, у зв'язку з чим одні і ті ж самі контрольні дії називаються видами або формами контролю [17, с. 129]; віднесення до видів контролю прокурорського нагляду [2, с. 354; 13, с. 218; 11, с. 244 тощо]; віднесення до суб'єктів громадського контролю органів громадського самоврядування [10, с. 209] або органів місцевого самоврядування до суб'єктів державного контролю [18, с. 144]; виокремлення видів контролю, які охоплюються іншими, більш змістовними його видами (наприклад конституційного контролю [13, с. 217], що є одним із підвидів судового контролю, який, у свою чергу, є підвидом державного контролю); неповний перелік суб'єктів контролю за попередньо обраним критерієм [8, с. 166–174; 9, с. 247–268; 10, с. 198, 11, с. 230–250]; виокремлення одних і тих самих видів контролю, наприклад загального та спеціального, за різними критеріями їх класифікації [7, с. 14, 17].

На нашу думку, цінність будь-якої класифікації обумовлюється її практичним значенням та легкістю сприйняття. Можна виокремити безліч підстав (критеріїв) класифікації контролю, які, безумовно, будуть матимуть теоретичне значення, натомість їх практичне значення буде сумнівним. Наприклад, визначаючи такі види контролю, як позавідомчий, відомчий та над відомчий, ми ототожнюємо їх із зовнішнім та внутрішнім контролем із переліком суб'єктів, які його здійснюють. Вважаємо, що необхідно виокремити такий критерій, який надав би змогу охопити усі види та підвиди контролю. Таким критерієм, на нашу думку, є суб'єкт (група суб'єктів) здійснення контролю, за яким можна визначити такі комплексні види контролю за діяльністю правоохоронних органів, як: 1) державний, підвидами якого є парламентський, президентський, урядовий, контроль міністерств та відомств, контроль державних місцевих адміністрацій та інших місцевих органів влади, судовий контроль; 2) самоврядний (представницький) контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні; 3) громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні; 4) міжнародний контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні.

Вищенаведені види контролю охоплюють такі його підвиди, як зовнішній та внутрішній контроль, який характерний не лише державному контролю, на чому наголошується в Проекті Концепції реформи адміністративного права [19], а й іншим його видам: самоврядному, громадському та міжнародному, оскільки щодо не підпорядкованих суб'єктів вони здійснюють зовнішній контроль, щодо підпорядкованих – внутрішній. Фінансовий, бюджетний, санітарно-гігієнічний, статистичний контроль, екологічний контроль, податковий контроль, господарський контроль та багато інших підвидів контролю охоплюються, як правило, категорією «державний контроль», оскільки його здійснюють спеціалізовані суб'єкти державного контролю – інспекції, хоча окремі з них, наприклад екологічний, можуть здійснювати самоврядні та громадські суб'єкти контролю. Визначеним нами загальним видам контролю властиві такі його підвиди (етапи, стадії), як попередній, поточний та підсумковий контроль. Сказане стосується загального та спеціального контролю (комплексного чи вибіркового (цільового) контролю), оскільки предметом державного, самоврядного, громадського та міжнародного контролю можуть бути різні напрями діяльності правоохоронних органів.

Визначені нами загальні (комплексні) види контролю за діяльністю правоохоронних органів (державний, самоврядний, громадський та міжнародний) здійснюються у всіх можливих формах, які окремі автори обирають окремими критеріями класифікації контролю (перевірка, аналіз, облік, моніторинг, нагляд, спостереження, ознайомлення із звітною документацією, ревізія, інвентаризація тощо) [16, с. 195]. Дані види контролю охоплюють собою й такі класифікаційні групи, як напрямки втручання в оперативну діяльність підконтрольної структури та ступінь (глибина) втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу; ступінь використання технічних засобів контролю [16, с. 195–196].

Крім того, державний, самоврядний, громадський та міжнародний контроль за діяльністю правоохоронних органів може бути гласним та негласним. Різниця між ними полягає в тому, знає чи не знає підконтрольний об'єкт, що його контролюють. У цьому зв'язку не можемо погодитись із висновком про те, негласний контроль характерний для Служби безпеки України [18, с. 146], оскільки негласно контролювати може будь-який суб'єкт у

передбачених законодавством межах. Що ж до використання спеціальних технічних засобів контролю, то тут, звичайно, є певні обмеження.

Державний, самоврядний, громадський та міжнародний контроль за діяльністю правоохоронних органів залежно від способів їх здійснення можуть бути: документальними, здійснюваними на підставі аналізу документів, що відображають показники діяльності правоохоронних органів; фактичними, здійснюваними на підставі фактичного (наочного) візуального аналізу діяльності підконтрольного об'єкта.

Державний, самоврядний, громадський та міжнародний контроль за діяльністю правоохоронних органів можуть бути класифіковані й за таким критерієм, як кількісний склад суб'єктів контролю, і можуть відповідно бути одноосібними чи колективними.

Залежно від представництва суб'єкти державного, самоврядного, громадського та міжнародного контролю за діяльністю правоохоронних органів можуть бути здійснювані представниками одного відомства, органу, організації або представниками декількох відомств, органів, організацій, які задіяні в одному контрольному заході. Приміром, відповідно до п. 1.2 Положення про постійно діючі мобільні групи з моніторингу забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ до складу таких груп залучаються працівники міліції та представники громадських організацій у сфері захисту прав людини, зареєстрованих у встановленому порядку [20].

Державний, самоврядний, громадський та міжнародний контроль за діяльністю правоохоронних органів можуть бути класифіковані й за такими критеріями, як: 1) вид правоохоронного органу (контроль за діяльністю: органів внутрішніх справ, органів прокуратури, Служби безпеки України, Державної митної служби України, Державної податкової служби України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Служби зовнішньої розвідки України, Розвідувального органу Міністерства оборони України, Державної кримінально-виконавчої служби України, органів державного пожежного нагляду); 2) напрям правоохоронної діяльності (контроль за досудовим слідством, дізнанням, оперативно-розшуковою діяльністю, розшуком злочинців, охороною громадського порядку та забезпеченням громадської безпеки; адміністративною

практикою, соціально-правовим захистом працівників правоохоронних органів тощо); 3) місце проведення контролю: на території правоохоронного органу; поза територією правоохоронного органу; 4) передбачуваність контролю: плановий чи неплановий; 5) за способами фіксації контрольного процесу: автоматизований чи неавтоматизований.

Завершуючи розгляд питання про класифікацію контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні, вважаємо, що кожен із

вищенаведених критеріїв класифікації, виділених нами та іншими авторами, має право на існування, оскільки дає змогу різносторонньо з'ясувати його сутність та особливості. У той же час постає питання про виокремлення серед видів контролю основних, тобто таких, які мають більше порівняно з іншими його видами (підвидами) практичне значення. До таких ми віднесли державний, самоврядний, громадський та міжнародний контроль за діяльністю правоохоронних органів.

Література

1. Тихомиров Ю. А. Теория закона / Ю. А. Тихомиров. – М. : Наука, 1982. – 257 с.
2. Андрійко О. Ф. Класифікація видів державного контролю / О. Ф. Андрійко // Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К. : Юрид. думка, 2004. – С. 351–355.
3. Про державний контроль за використанням та охороною земель : закон України від 19 черв. 2003 р. № 963–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.
4. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : закон України від 20 лют. 2003 р. № 549–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 23. – Ст. 148.
5. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 110.
6. Про прикордонний контроль : закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1710–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.
7. Андрійко О. Ф. Види державного контролю у сфері виконавчої влади та їх спрямованість / О. Ф. Андрійко // Державний контроль у сфері виконавчої влади : наук. доповідь / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. – К. : Юрнаукацентр, 2000. – С. 13–18.
8. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / [за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва]. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1995. – 177 с.
9. Гаращук В. М. Контроль і нагляд у державному управлінні / В. М. Гаращук // Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 247–268.
10. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2008. – 624 с.
11. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / [за заг. ред. Рябченко О. П.]. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 256 с.
12. Гаращук В. М. Принципи державного контролю: оновлення змісту / В. М. Гаращук // Державний контроль у сфері виконавчої влади : наук. доповідь / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрнаукацентр, 2000. – С. 18–21.
13. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.
14. Державне управління : навч. посіб. / [А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко] ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с.
15. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В. М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.
16. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.
17. Бельдин О. Н. Депутатские вопросы как средство парламентского контроля / О. Н. Бельдин // Советское государство и право. – 1991. – № 4. – С. 128–135.
18. Цивільний контроль за діяльністю міліції: організаційно-правові питання : наук.-практ. посіб. / [за заг. ред. М. І. Іншина, О. М. Музичука, Р. С. Веприцького]. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – 206 с.
19. Проект Концепції реформи адміністративного права України від 11 верес. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=8943&pf35401=13020.
20. Про організацію діяльності постійно діючих мобільних груп з моніторингу забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 31 серп. 2006 р. № 894 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 43. – Ст. 2894.

Надійшла до редколегії 25.08.2010